

Afrika'da Vergilendirmeyi Yeniden Düşünmek: Kalkınmada Zorlama ve Reformun Etkileşimi

Sercan Yavan, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi

ORCID: 0000-0002-9873-5931

E-Posta: sercan.yavan@adu.edu.tr

Giriş

Mick Moore, Wilson Prichard ve Odd-Helge Fjeldstad'ın kaleme aldığı *Taxing Africa: Coercion, Reform and Development*,¹ Afrika'daki vergilendirme olgusunu teknik bir mali araçtan öte, devlet-toplum ilişkilerinin kurucu unsurlarından biri olarak konumlandırır. Yazarlar, verginin yalnızca kamu gelirlerini artırma amacı taşımadığını; aynı zamanda yönetim kalitesi, devlet kapasitesi ve toplumsal meşruiyetin belirleyici bir aracı olduğunu vurgular. Kitabın giriş bölümü, 'yardım çağından vergi çağına' geçişi merkeze alarak, kalkınma finansmanında dış yardıma bağımlılıktan, iç kaynak mobilizasyonuna yönelen dönüşümü hem tarihsel hem de yapısal boyutlarıyla inceler. Bu bağlamda, kolonyal dönemin kalıcı mirası önemli bir analitik eksen olarak öne çıkar. Örneğin, 'hut tax' gibi zorlayıcı ve yerel meşruiyetten yoksun vergilendirme uygulamalarının, günümüzde birçok Afrika ülkesinde vergiye gönüllü uyumun düşük olmasının ve devletin mali meşruiyet sorunlarının temelinde yattığı ileri sürülür (Gwaindepi, 2023). Tarihsel deneyim, yalnızca toplumsal hafızada değil, aynı zamanda idari kapasite, vergi kültürü ve kurumlar arası güç dengelerinde de iz bırakmıştır.

Yazarlar ayrıca, küresel vergi düzenlemelerinin Afrika ekonomileri üzerindeki etkisini de giriş kısmında çerçeveleştirir. Çok uluslu şirketlerin agresif vergi planlaması, transfer fiyatlandırması yoluyla kâr kaçırma stratejileri ve vergi cennetleri kullanımı, kıta genelinde ciddi gelir kayıplarına yol açmaktadır. Bu küresel baskılar, yerel düzeydeki kapasite eksiklikleri, siyasal irade sorunları ve parçalı reform girişimleriyle birleştiğinde, vergilendirme reformlarının sürdürülebilirliğini zorlaştırmaktadır. Böylece giriş bölümü, kitabın sonraki bölümlerinde detaylandırılacak yapısal engellerin hem yerel hem küresel düzeydeki dinamiklerini analitik bir çerçeveye oturtur.

Tarihsel Arka Plan ve 'Yeni Vergi Çağı'nın Yükselişi

Yazarlar, Afrika'nın vergi politikalarının tarihsel evrimini anlamak için 1980'lerin borç krizleri ve yapısal uyum programlarıyla şekillenen 'yardım çağı'nı, 2000'ler sonrası gelişen 'yeni vergi çağı' ile karşılaştırmalı bir biçimde

ele alır. Yardım çağında kamu gelirlerinin büyük bir kısmı dış yardımlar ve bağışlarla sağlanırken iç kaynak mobilizasyonu sınırlı kalmış, vergi sistemleri çoğunlukla dar bir tabana dayanmıştır. 2000'lerden itibaren ise hem ulusal hükümetlerin mali özerklik arayışları hem de uluslararası kalkınma gündeminde vergi reformlarının yükselişi, vergi gelirlerinin GSMH içindeki payında belirgin bir artışa yol açmıştır. Bu dönemde, gelir vergisi, katma değer vergisi (KDV) ve kurumlar vergisi gibi merkezi gelir kaynaklarında büyüme gözlenmiş; maliye idarelerinde modern bilgi teknolojileri, otomasyon sistemleri ve risk odaklı denetim gibi modernizasyon girişimleri yaygınlaşmıştır. Uluslararası kuruluşların (IMF, Dünya Bankası, OECD vb.) reform önerileri, vergi idarelerinin kurumsal kapasitesini artırmayı hedeflemiş, ancak bu reformların yerel bağlamlara uyarlanmasında farklı başarı düzeyleri ortaya çıkmıştır.

Bununla birlikte, ilerleme tüm kıtada homojen olmamış; zayıf kurumsal kapasite, yaygın yolsuzluk, kayıt dışı ekonomi ve toplumsal güvensizlik gibi kronik sorunlar, vergi tabanını genişletme çabalarını önemli ölçüde sınırlamıştır. Bazı ülkelerde, vergi gelirlerindeki artış daha çok doğal kaynak gelirlerine veya dışsal şoklara bağlı olarak gerçekleşmiş, yapısal bir dönüşüm yaşanmamıştır. Kitap, bu nedenle 'yeni vergi çağı'nın yalnızca teknik bir mali başarı değil, aynı zamanda siyasal bir yeniden yapılanma süreci olduğunu ileri sürer. Ancak bu sürecin kalıcı, kapsayıcı ve eşitlikçi olup olmayacağı sorusu, yazarların bilinçli olarak açık bıraktığı, eleştirel değerlendirmeye davet eden bir tartışma alanıdır.

Küresel Vergi Düzeni ve Afrika'nın Konumu

Kitabın en çarpıcı katkılarından biri, Afrika ülkelerinin mevcut uluslararası vergi düzeninde yapısal olarak dezavantajlı bir pozisyonda bulunduğunu ayrıntılı biçimde ortaya koymasıdır. Yazarlar, vergi cennetlerinin kullanımı, transfer fiyatlandırması yoluyla kâr kaydırma ve çok uluslu şirketlerin agresif vergi planlama stratejilerinin, kıta genelinde her yıl milyarlarca dolarlık vergi kaybına yol açtığını somut verilerle destekler. Bu kayıplar, çoğu zaman Afrika ülkelerinin gayrisafi yurt içi hasılasına oranla ciddi bir bütçe açığı anlamına gelmekte ve kamu hizmetlerinin finansmanında doğrudan kısıtlar yaratmaktadır.

OECD'nin BEPS (Base Erosion and Profit Shifting) süreci gibi uluslararası girişimlerin bu sorunları çözmeye potansiyeli olduğu varsayılsa da yazarlar Afrika'nın bu süreçlerden sınırlı fayda sağladığını vurgular. Bunun temel nedeni, karar alma mekanizmalarının büyük ölçüde küresel güç dengeleri

tarafından belirlenmesi ve Afrika ülkelerinin bu platformlarda temsil ve etki düzeyinin düşük olmasıdır. Bu durum, küresel vergi reformlarının kıta ekonomilerinin önceliklerini yeterince yansıtamamasına ve yerel ihtiyaçlara uyum sağlayamamasına neden olmaktadır. Bölüm, yalnızca küresel vergi adaletsizliğini teşhir etmekle kalmaz; aynı zamanda Afrika'nın kolektif eylem kapasitesini güçlendirerek uluslararası vergi müzakerelerinde daha etkin bir aktör olabileceği yönünde bir stratejik vizyon da sunar. Bölgesel iş birlikleri, bilgi paylaşımı ve ortak müzakere platformlarının inşası, yazarların üzerinde durduğu önemli araçlar arasındadır.

Ulusal Düzeyde Vergilendirme: Büyük ve Küçük Vergiler

Yazarlar, Afrika'daki ulusal vergi sistemlerini anlamak için analizi iki temel eksene ayırır: büyük, merkezi vergiler ve küçük, yerel vergiler. Büyük vergiler, katma değer vergisi (KDV), gelir vergisi ve kurumlar vergisi gibi yüksek gelir potansiyeline sahip, merkezi hükümet tarafından toplanan ve bütçenin ana finansman kaynaklarını oluşturan vergilerdir. Bu vergiler, vergi kapasitesinin artırılması, idari modernizasyon ve uluslararası standartlara uyum açısından öncelikli reform alanları olarak görülür. Ancak kıtanın birçok ülkesinde, kayıt dışı istihdamın yüksekliği, gelir tespiti zorlukları ve idari kapasite eksikliği, bu vergilerin potansiyelini tam olarak ortaya çıkaramamaktadır.

Küçük vergiler ise özellikle kırsal bölgeler ve düşük gelirli kentsel alanlarda yaygın olan, resmî ya da gayiresmî nitelikteki çok sayıda küçük ölçekli tahsilatı ifade eder. Bu tahsilatlar, mali açıdan sınırlı bir katkı sağlasa da vatandaş-devlet ilişkilerinde sembolik ve psikolojik etkileri büyüktür. Bazı yerel vergi uygulamaları, belediye yetkilileri, geleneksel otoriteler veya güvenlik güçleri tarafından zorlayıcı yöntemlerle gerçekleştirilmektedir. Bu durum, vergiye gönüllü uyumu zayıflatmakta ve verginin meşruiyetini sorgulatan bir toplumsal algı yaratmaktadır.

Kitap, bu konuyu yalnızca teorik çerçevede değil, geniş kapsamlı saha araştırmaları ve karşılaştırmalı örneklerle somutlaştırır. Çeşitli Afrika ülkelerinden derlenen vaka çalışmaları, küçük vergilerin özellikle yerel yönetimlerin mali özerkliği ile vatandaşların devlete güveni arasında kritik bir ara yüz oluşturduğunu göstermektedir. Yazarlar, sürdürülebilir bir vergi reformunun yalnızca merkezi idareyi hedeflemekle sınırlı kalmaması gerektiğini, yerel yönetim kapasitesinin artırılması ve topluluk temelli çözüm mekanizmalarının geliştirilmesinin uzun vadeli başarı için şart olduğunu savunur.

Çıkarım Sektörleri: 'Adil Pay' Meselesi

Afrika'nın birçok ekonomisinde petrol, doğal gaz ve madencilik sektörleri, kamu gelirlerinin önemli ve çoğu zaman belirleyici bir bölümünü oluşturur. Yazarlar, bu stratejik sektörlerin vergilendirilmesindeki temel sorunun, devletlerin 'adil pay'larını tahsil edememesi olduğunu vurgular. Bu durum, genellikle üç ana nedene dayandırılır: sözleşme tasarımlarındaki zayıflıklar, yatırım çekme amacıyla verilen aşırı cömert vergi teşvikleri ve hem mali hem teknik anlamda denetim kapasitesinin yetersizliği. Birçok ülke, yatırımcıları çekebilmek için gelir vergisi, gümrük muafiyetleri veya kâr vergisinde uzun süreli indirimler gibi imtiyazlar tanımakta; ancak bu politikalar, kısa vadeli sermaye girişleri sağlasa da uzun vadede kamu bütçesinin sürdürülebilirliğini tehdit etmektedir (Klemm, 2010). Yazarlar, özellikle sözleşme müzakerelerinin çoğu zaman kapalı kapılar ardında yürütülmesini, yerel halkın çıkarlarının yeterince gözetilmemesinin başlıca sebeplerinden biri olarak gösterir.

Kitap, EITI (Extractive Industries Transparency Initiative) gibi uluslararası şeffaflık girişimlerini önemli bir ilerleme olarak değerlendirir. Bu tür girişimler, veri paylaşımını ve kamu denetimini artırarak gelirlerin izlenebilirliğini güçlendirmektedir. Ancak yazarlar, bu mekanizmaların yerel siyasetteki güç ilişkilerini dönüştürmede tek başına yeterli olmadığını, yerel aktörlerin siyasi iradesi ve toplumsal taleplerin kurumsal mekanizmalara yansıtılması gerektiğini belirtir. Bölüm, çıkarım sektörlerinin vergilendirilmesinde hem teknik düzenlemelerin hem de siyasi reformların birlikte ilerlemesi gerektiğini vurgulayarak sürdürülebilir gelir yönetimi ve kamu yararı odaklı sözleşme politikalarının geliştirilmesini temel bir strateji olarak sunar. Böylece 'adil pay' meselesi, yalnızca mali bir konu değil, aynı zamanda demokratik hesap verebilirlik ve yönetim kalitesinin göstergesi olarak konumlandırılır.

Eleştirel Değerlendirme: Güçlü ve Zayıf Yönler

Kitap, Afrika'daki vergi sistemlerine ilişkin tartışmalara getirdiği disiplinlerarası yaklaşım ile dikkat çekmektedir. Bu yönüyle, güçlü tarafları arasında disiplinlerarası metodolojisi, kapsamlı saha verileri ve çok katmanlı analizi yer almaktadır. Ekonomi, siyaset bilimi, kalkınma çalışmaları ve kamu maliyesi perspektiflerini bir araya getiren yazarlar hem tarihsel bağlam hem de saha araştırmaları üzerinden derinlemesine bir analiz sunmaktadır. Bu yöntem, okuyucuya yalnızca teknik vergi politikalarını değil, aynı zamanda verginin toplumsal meşruiyeti ve yönetimle ilişkisini anlamada geniş bir çerçeve sağlar. Ayrıca, vergi, yönetim, hesap verebilirlik üçgeninin hem

teorik hem de ampirik düzeyde detaylandırılması, literatürde sıklıkla ihmal edilen bir boşluğu doldurur.

Bununla birlikte, kitapta bazı zayıf yönler de göze çarpmaktadır. Öncelikle, önerilen politika reçeteleri çoğu zaman genel ilkeler düzeyinde kalmakta, uygulama için gerekli somut adımların ayrıntılandırılması eksik bırakılmaktadır. Özellikle çıkarım sektörleri ve yerel vergi uygulamaları gibi alanlarda, mevcut sorunların nasıl çözülebileceğine dair ayrıntılı ve uygulanabilir stratejilerin sınırlı yer bulması, çalışmanın pratik politika yapıcılar açısından kullanımını kısmen azaltmaktadır. Bir diğer sınırlılık, vergi reformlarının karşılaşılabileceği siyasi direniş ve çıkar gruplarının etkisine dair tartışmanın yüzeysel kalmasıdır. Vergi reformlarının yalnızca teknik değil, aynı zamanda siyasi bir süreç olduğu gerçeği kitapta kabul edilmekle birlikte, bu direncin nasıl aşılabileceğine dair örnek temelli öneriler geliştirilmemiştir. Öte yandan, yazarlar kitabın başında metnin preskriptif bir çerçeve sunma iddiasında olmadığını; tartışmaları derinleştirerek yerel düzeyde farklı çözüm yollarının geliştirilebilmesine imkân tanımayı hedeflediklerini açıkça belirtmektedir. Bu bağlamda, politika önerilerinin sınırlı tutulması, eserin analitik odağıyla tutarlı ve yazarların bilinçli bir tercihi olarak değerlendirilebilir. Sonuç olarak, eser güçlü metodolojik temelleri, geniş veri seti ve kapsamlı analiziyle literatüre önemli bir katkı sunarken uygulamaya yönelik somut politika önerilerinin eksikliği, özellikle sahada görev yapan maliye bürokratları ve politika yapıcılar için kısmî bir boşluk bırakmaktadır.

Sonuç

Taxing Africa, vergi sistemlerini yalnızca devletin gelir toplama aracı olarak değil, aynı zamanda devlet-toplum ilişkilerini yeniden şekillendiren, siyasi meşruiyeti güçlendiren ve kalkınma vizyonunu yönlendiren stratejik bir alan olarak ele alan kapsamlı bir çalışmadır. Yazarlar, verginin yalnızca mali kapasite açısından değil, aynı zamanda toplumsal adalet, katılımcı yönetim ve hesap verebilirlik boyutlarıyla da kalkınmanın merkezinde yer aldığını güçlü biçimde ortaya koyar. Eserin temel mesajlarından biri, reform süreçlerinin yalnızca teknik kapasite artırımı ile sınırlı kalmaması gerektiğidir. Etkili ve sürdürülebilir bir vergi sistemi, ancak toplumsal meşruiyetin güçlendirilmesi ve vatandaş-devlet arasında karşılıklı güvenin inşası ile mümkün olabilir (Feld ve Frey, 2007). Bu noktada, vergi politikasının teknik bir mühendislik meselesi değil, geniş katılımlı ve kapsayıcı bir toplumsal sözleşme süreci olduğu vurgulanır.

Kitap, neoliberal vergi reformlarının getirdiği sınırlamaları aşmak, küresel vergi adaletsizliklerini sorgulamak ve yerel düzeyde daha eşitlikçi, şeffaf ve hesap verebilir vergi yönetimleri inşa etmek isteyenler için hem teorik hem de pratik açıdan zengin bir kaynak sunar. Ayrıca, geniş coğrafi kapsamı ve saha verileriyle desteklenen analitik derinliği, eseri yalnızca Afrika çalışmaları alanında değil, karşılaştırmalı vergi politikası literatüründe de önemli bir referans noktası haline getirir. Sonuç olarak, *Taxing Africa*, vergi adaletini, kapsayıcılığı ve sürdürülebilir kalkınmayı merkeze alan alternatif bir vergi vizyonu geliştirmek isteyen akademisyenler, politika yapımcılar ve sivil toplum aktörleri için vazgeçilmez bir başvuru kitabı niteliği taşımaktadır.

Sonnotlar

1- Moore, M., W. Prichard and Fjeldstad, O.-H. (2018) *Taxing Africa: Coercion, Reform and Development*, London: Zed Books.

Kaynakça

Feld, L. P. ve B. S. Frey (2007) "Tax Compliance as the Result of a Psychological Tax Contract: The Role of Incentives and Responsive Regulation", *Law & Policy*, 29(1), 102–120.

Gwaindepi, A. (2023) "Taxation in Africa since Colonial Times", E. Frankema, E. Hillbom, U. Kufakurinani ve F. Meier zu Selhausen (Der.), *The History of African Development: An Online Textbook for a New Generation of African Students and Teachers* içinde, African Economic History Network.

Klemm, A. (2010) "Causes, Benefits, and Risks of Business Tax Incentives", *International Tax and Public Finance*, 17(3), 315–336.

Moore, M., W. Prichard ve O.-H. Fjeldstad (2018) *Taxing Africa: Coercion, Reform and Development*, London: Zed Books.